

Stemmen uit het verleden

Opmerkingen bij de Aletta Jacobs lezing van Marga Bruyn-Hundt en Edith Kuiper

Henk W. Plasmeijer¹

Marga Bruyn en Edith Kuiper hebben ons vak vanuit een feministische invalshoek onder vuur genomen. Mijn eerste intuïtieve reactie is niet anders dan die van Robert M. Solow (1993, 153). Namelijk mij zo klein mogelijk maken. Het is juist: vanaf het begin, nu 200 jaar geleden, is de economische wetenschap een mannenbolwerk. Het zou een illusie zijn om te menen dat dit geen invloed heeft gehad op de selectie van wat volgens economen de moeite van het bestuderen waard zou zijn. Daarbij komt dat door de geschiedenis heen een groot aantal leidende economen, een enkele uitzondering daargelaten, de vooroordelen van hun tijd met betrekking tot sekse heeft aanvaard. Bijna even vaak hebben ze die in woord en geschrift verdedigd (vgl. Pujol, 1992.) Kanttekening hierbij is dat deze economen niet in isolement hebben uitgemaakt wat economie dient te zijn. Uiteindelijk heeft iemand dat onderzoek moeten betalen. Maar het is zo mogelijk een nog grotere illusie om te menen dat bijvoorbeeld de interactie tussen universitaire economen en soortgelijke mannen bij overheid en bedrijfsleven had kunnen leiden tot de afbakening van een onderzoeksterrein dat moderne feministen acceptabel zouden vinden.

Deze afbakening van het economische terrein valt inderdaad terug te vinden in de statistieken. Aan de constructie van welvaartsindicatoren zoals Nationaal Inkomen hebben conventies ten grondslag gelegen. Praktische overwegingen als meetbaarheid en toepasbaarheid gaven veelal de doorslag.²

---

¹ Henk W. Plasmeijer is universitair docent bij de Vakgroep Algemene Economie van de Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 800, 9700 AV Groningen. Met dank aan Fieke van der Lecq en Els Wester voor een razendsnel commentaar op een eerdere versie.

² Dit betekent niet dat we zonder meer de bestaande indicatoren moeten aanpassen voor onbetaald en ander niet waargenomen werk. Het probleem lijkt te zijn dat van cijfers als die van het Nationale Inkomen teveel wordt gevraagd. Andere indicatoren dan het reguliere geldinkomen zouden wellicht veel beter de rol kunnen vervullen van indices met betrekking tot nationale en individuele

als meetbaarheid en toepasbaarheid gaven veelal de doorslag.² Momenteel zijn er tekenen van verandering. Aarzelend, maar desalniettemin. Het aantal studentes is toegenomen. Afgestudeerde economes zijn bezig met hun mars door de instituties. Het economische onderzoeksterrein wordt verruimd. Arbeidsmarkttheoretici wijzen op het belang van kinderopvang. De economische theorie van het gezin is relatief goed gearticuleerd (vgl. Becker, 1981), ook al wordt deze helaas door veel feministen niet serieus genomen en menen veel collega's ten onrechte dat dit een randgebied is. In economische tijdschriften wordt theoretisch en empirisch onderzoek gepubliceerd naar bijvoorbeeld de individuele economische besluitvorming over hoe men het krijgen van kinderen over de levensloop spreidt (vgl. Mertens e.a., 1984.) Men mag aannemen dat binnenkort de economische analyse van het gezin een nieuwe impuls krijgt van de vorig jaar met de Nobelprijs beloonde economische theorie van de slavernij.

Mijn tweede reactie is er echter een van grote aarzeling. Immers, de kritiek van Bruyn en Kuiper reikt veel verder dan alleen de representatie van vrouwen, de afbakening van het onderzoek en de statistische reconstructie van het economische leven. Zij heeft vooral betrekking op de vooronderstelling van instrumentele rationaliteit bij veel economisch onderzoek. Kort gezegd is dat de idee dat een individu, vaak de *homo economicus* genoemd, rationeel zijn alternatieven afweegt in het licht van gegeven beperkingen en doelstellingen. Het verwijt is dat dit mannelijke idealen reflecteert, zoals afstandelijkheid, rationaliteit en onafhankelijkheid. Hiermee zouden meer vrouwelijke idealen, gerepresenteerd door wat ook wel is genoemd de *femina economica* (McCloskey, 1993, 79), buiten de theorie zijn gesloten. Met andere woorden, zaken als affectie, emotionaliteit en solidariteit zouden door economen niet serieus worden genomen. Dit komt erop neer dat het vrouwelijke in de economische theorie onzichtbaar zou zijn gemaakt.

Mijn aarzeling betreft niet een kritiek op het concept van de *homo economicus* als zodanig. Ook ik heb twijfels, maar dat belet mij niet heuristische waarde te zien in het concept. Ik zal ook zeker niet betwisten dat aan de constructie van de *homo economicus* idealen ten grondslag hebben gelegen. Integendeel zelfs. Mijn aarzeling betreft een al te strikte identificatie van de *homo economicus*

² Dit betekent niet dat we zonder meer de bestaande indicatoren moeten aanpassen voor onbetaald en ander niet waargenomen werk. Het probleem lijkt te zijn dat van cijfers als die van het Nationale Inkomen teveel wordt gevraagd. Andere indicatoren dan het reguliere geldinkomen zouden wellicht veel beter de rol kunnen vervullen van indices met betrekking tot nationale en individuele welvaart. In de *cause célèbre* die Bruin en Kuiper aanvoeren, professor Kien die met zijn huishoudster huwt, maakt het dan niet meer zoveel uit of het geldinkomen daalt. Met een goede index van individuele welvaart hoeft men in ieder geval zich niet zodanig hierdoor te laten verblinden dat het belastingvoordeel voor de combinatie Kien en Therese van tussen de 5000 en 7000 gulden per jaar acceptabel zou zijn.

met mannelijke idealen en die van zijn constructivistische tegenhanger met vrouwelijke. Laat mij mijn aarzeling toelichten door drie stemmen uit het verleden op te roepen, te weten Aletta Jacobs, Mary Wollstonecraft en John Stuart Mill.

Een van de idealen die aan de constructie van de *homo economicus* ten grondslag heeft gelegen is dat van gelijkheid. Theoretisch heeft dit ideaal vorm gekregen als de idee dat men bij het bestuderen van de maatschappelijke effecten van keuzehandelingen dient uit te gaan van individuen. Is dit ideaal van gelijkheid een mannelijk ideaal? Het historische toeval wil dat het dispuut over het al dan niet benadrukken van de gelijkheid dan wel het verschil tussen mannen en vrouwen ingrijpende consequenties heeft gehad voor de eerste emancipatiebeweging in Nederland. In 1903 kwam Aletta Jacobs in aanvaring met Elisabeth Caroline van Dorp (1872-1945), die naar alle waarschijnlijkheid de eerste vrouwelijke econome in Nederland was. Het dispuut ging over een gewenste economische zelfstandigheid van vrouwen. Van Dorp verweet Jacobs, al dan niet terecht, te weinig oog te hebben voor verschillen tussen mannen en vrouwen³. Van Dorps verwijt kwam er op neer dat Jacobs te weinig rekening hield met het specifiek vrouwelijke met betrekking tot instituties en gedrag.⁴ De doelstelling van de kiesrechtbeweging diende volgens haar te zijn 'dat vrouwen zich bewust moeten worden van hun eigen wezen als vrouw en dat ze moeten gaan verlangen dat wezen vrij te ontwikkelen'. Van Dorp noemde Jacobs een 'ultrafeminist' en rekende zichzelf tot de 'gematigden'. In 1906 leidde het debat tot de opsplitsing van de kiesrechtbeweging. Enerzijds was er de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, waarin Jacobs toonaangevend was. Anderzijds ontstond de Bond voor Vrouwenkiesrecht die door onder anderen Van Dorp werd gedomineerd.

³ Volgens Jansz (1990, 186) was Van Dorps kritiek niet helemaal terecht. Jacobs zou regelmatig 'verschil'argumenten hebben gehanteerd. Het betreft hier een kwestie van nadruk. Ook in onze context is dit het geval: het ligt voor de hand dat sekse, maar ook etniciteit e.d. systematisch de voorkeursordening van afzonderlijke individuen beïnvloedt.

⁴ In deze zin lijkt de lezing van Bruyn en Kuiper eerder een eerbetoon aan Van Dorp dan aan Jacobs. Ook de gedachte dat de basispremissen van de economische wetenschap aan een radicale heroverweging toe zijn, lijkt retrospectief een eerbetoon aan Van Dorp. Ook zij kwam geleidelijk tot die overtuiging, zij het dat dit bij haar niets van doen had met de gedachte dat vrouwen in de economische theorie onzichtbaar zijn gemaakt. In de jaren dertig formuleerde Van Dorp een klassiek-Walrassiaanse kritiek op de Oostenrijkse *mainstream*. Die kritiek was voor een deel terecht en zij bevatte tenminste één waardevolle theoretische bijdrage. De kritiek bracht Van Dorp echter op gespannen voet met de mannen van de professie (vgl. Plasmeijer, De Haan, 1992). Door haar verder te negeren waren deze laatsten er bijna in geslaagd Van Dorp zelf onzichtbaar te maken. Een eerbetoon aan, en liever nog een integraal eerherstel van de eerste vrouwelijke econome in Nederland door moderne feministische economen zou mogelijk inzicht kunnen bieden in de wijze waarop economes door hun mannelijke vakgenoten werden bejegend.

Een belangrijk deel van mijn aarzeling komt voort uit het feit dat mannelijke economen het radicale gelijkheidsideaal verbonden met de *homo economicus* niet altijd even consequent hebben nageleefd. En het is werkelijk treurig stemmend dat overal waar zij biologische dan wel culturele verschillen tussen mannen en vrouwen in de theorie introduceerden dit heeft geleid tot calamiteiten. De lijst van dit soort calamiteiten is te lang (vgl. Pujol, 1992.) Ik noem één geval, de loontheorie die zo tussen 1800 en 1870 gangbaar was. De technische details slaan we over. De theorie was gebaseerd op de bevolkingswetten van Thomas R. Malthus en verklaarde de loonhoogte uit bevolkingsdruk, welke mede afhankelijk zou zijn van *female delicacy* en de acceptatie van het huwelijk. Ik noem dit omdat naar mijn stellige overtuiging deze bevolkingstheorie een aanval was op de *Vindication of the Rights of Woman* van Mary Wollstonecraft (vgl. Plasmeijer, 1992.) Deze eerste moderne feministe verbond aan de universele rechten van het individu een radicaal gelijkheidsbeginsel en eiste op basis daarvan het recht op zelfbeschikking op. Niet toevallig verstond zij onder zelfbeschikking niets anders dan dat vrouwen op basis van hun eigen voorkeuren zelf hun keuzen maken uit de alternatieven die zij hebben. Daar eiste zij respect voor, evenals voor haar opvattingen dat economische zelfstandigheid heel gewoon dient te zijn en dat het huwelijk ten aanzien van dit ideaal niets anders voorstelt dan een gigantische zwendel.

De *homo economicus* werd ten tijde van Mary Wollstonecraft op de wereld gezet door het utilitarisme, een Angelsaksische stroming in de politieke filosofie. In wezen ging het om hetzelfde ideaal als dat van Wollstonecraft, namelijk individueel zelfbeschikkingsrecht. Het utilitarisme legde evenwel zeer sterk de nadruk op een tweede gelijkheidsideaal, namelijk gelijkheid voor de wet. Alleen dit kon leiden tot de *greatest happiness for the greatest number*. Een zelfbeschikkend individu weet immers zelf het beste hoe een gelukkig bestaan op te bouwen. En wederom niet toevallig is precies dit laatste de kern en de strekking van de handelingstheorie die ten grondslag ligt aan de *homo economicus*.

Het heeft enige tijd geduurd voordat economen de implicatie van het utilitarisme voor de studie van economisch keuzegedrag doorzagen. John Stuart Mill was de eerste. Hij was eveneens de eerste die de radicale consequentie van de theoretische analyse meesterlijk wist te verwoorden. Hij stelde de onderschikking van vrouwen aan de orde. Het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen is triviaal als hun gedragsalternatieven worden beperkt en als hen de middelen om een voorkeur te realiseren worden onthouden. Mill signaleerde dat:

- de alternatieven voor vrouwen systematisch werden beperkt door instituties in de samenleving, dat wil zeggen door indirecte en soms zelfs directe dwang; en dat
- aan vrouwen systematisch de middelen, zoals adequate scholing, werden onthouden zodat zij hun eigen voorkeuren niet konden realiseren, bij-

voorbeeld een economische positie die gelijkwaardig is aan die van mannen.

Mills *On the Subjection of Women* (1869) is de bijbel van de kiesrechtbeweging geworden. Het is gebaseerd op de *homo economicus*.

Laat mij samenvatten. Mijn aarzeling betreft de stelling dat de *homo economicus* louter mannelijke idealen vertegenwoordigt. Die aarzeling wordt versterkt door de uitglijders die zijn gemaakt bij de introductie in de theorie van biologische en culturele verschillen tussen mannen en vrouwen. Ik denk nog steeds dat het concept van de *homo economicus* inzicht kan bieden in de voorwaarden waaronder vrouwen optimaal hun eigen voorkeuren kunnen nastreven.

Literatuur

- Becker, G.S., 1981, *A Treatise on the Family*, Cambridge
- Jansz, U., 1990, *Denken over Sekse in de Eerste Feministische Golf*, Amsterdam
- Kuiper, E., 1992, 'Het sprekende object: feministische kritiek op economische theorievorming', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 15(1), 11-29
- McCloskey, D.N., 1993, 'Some consequences of a conjunctive economics', in M.A. Ferber, J.A. Nelson (eds.), *Beyond Economic Man, Feminist Theory and Economics*, Chicago, 69-93
- Mertens, E.H.M., J.J. Schippers, J.J. Siegers, 1994, 'Kinderen en het levensduurinkomen van vrouwen', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 16(4), 13-31
- Plasmeijer, H.W., M. Haan, 1992, 'Via Von Böhm-Bawerk terug naar de klassieken?', over de campagne van Mevr. E.C. van Dorp in de jaren dertig, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 14(4), 22-46
- Plasmeijer, H.W., 1992, 'Economische theorie en "the rights of woman"', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 15(1), 5-10
- Pujol, M., 1992, *Feminism and Antifeminism in Early Economic Thought*, Aldershot
- Solow, R.M., 1993, 'Feminist theory, women's experience and economics', in M.A. Ferber, J.A. Nelson (eds.), *Beyond Economic Man, Feminist Theory and Economics*, Chicago, 153-158
- Wooley, F.R., 1993, 'The feminist challenge to neoclassical economics', *Cambridge Journal of Economics*, 17(4), 485-500